

Herman Noordegraaf

Keynes' vraag aan de theologie

Een recent verschenen werk over de econoom Keynes verhaalt over een opmerkelijke correspondentie met aartsbisschop William Temple. Keynes moedigde de kerkleider zeer aan om zijn licht over de economie te laten schijnen. Deden theologen dat maar wat vaker, suggereert Herman Noordegraaf, dan zaten we nu niet met deze crisis.

De kredietcrisis heeft heel wat computers in beweging gebracht over de aard, oorzaken en mogelijke aanpak van deze economische tsunami. Dat is terecht, omdat deze crisis de wereld op haar grondvesten deed schudden en omdat de gevolgen ervan nog steeds doorwerken. Een opmerkelijke publicatie verscheen van de hand van Robert Skidelsky, emeritus hoogleraar voor politieke economie aan de Universiteit van Warwick. Hij kreeg vooral bekendheid door zijn veel geprezen driedelige biografie van John Maynard Keynes (1883-1946), de meest invloedrijke econoom in de westerse wereld in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog.

Politiek en filosofisch gesproken een liberaal, kwam Keynes in de jaren dertig tot een grondige herziening van de dominante economische theorie door voor een actieve rol van de overheid te pleiten. Deze zou onder meer door investeringen en door haar monetair en fiscaal beleid de markteconomie moeten bijsturen. Zijn pleidooi voor een gemengde economie betekende het voorlopige einde van het vrije kapitalisme. In de jaren zeventig kwam het keynesianisme in zwaar weer en werd het afgelost door een meer op neoliberale inzichten gebaseerd beleid. Heeft de kredietcrisis hier verandering in gebracht of zou ze dat moeten?

Skidelsky's antwoord wordt meteen al duidelijk in de titel van het boek dat hij in 2009 publiceerde en waarvan in 2010 al een (herziene) druk verscheen: *Keynes. The Return of the Master*.¹ Hierin betoogt hij dat vele van Keynes' fundamentele inzichten van groot belang zijn voor de analyse van de crisis en het te voeren beleid. Hij neemt daarbij scherp stelling tegen het neoliberalisme.

weer een actieve rol voor de overheid

via ethiek tot
politieke
economie

Eén punt uit Skidelsky's betoog haal ik naar voren. In het deel over wat die terugkeer van de meester dan zou kunnen inhouden, vinden we een hoofdstuk over Keynes en de ethiek van het kapitalisme en daarbinnen een paragraaf over Keynes en christendom. Skidelsky citeert in die paragraaf een brief van 3 december 1941 van Keynes aan William Temple, aartsbisschop van Canterbury.² Keynes legde daarin uit dat de meeste achttiende-eeuwse schrijvers over economie lid waren van de kerk en verwijzend naar zijn eigen leermeester in de economie: 'Marshall hield altijd vol dat hij via de ethiek tot de politieke economie was gekomen, en meer dan in enig ander opzicht zou ik me daarin een leerling van hem willen noemen.'³

Keynes scheef de brief aan Temple in reactie op de drukproef van diens boek *Christianity and Social Order* dat Temple hem voor commentaar had voorgelegd en waarin Temple zijn ideeën uiteenzette over het te voeren sociale beleid in Groot-Brittannië – het boekje zou een bestseller worden en bijdragen aan de consensus die de opbouw van de naoorlogse verzorgingsstaat in Engeland mogelijk maakte. Al tijdens de oorlog vonden in Engeland debatten plaats over de opbouw van het naoorlogse Engeland ten einde de fouten uit de periode van na de Eerste Wereldoorlog, die geleid hadden tot armoede, werkloosheid en oorlog, te vermijden. Zowel Keynes als Temple waren daarin betrokken.

Temple ging in zijn publicatie uitgebreid in op de vraag of de kerk het recht had om te interveniëren in het politieke en maatschappelijke debat. Keynes vond Temple daarin te bescheiden:

Er zijn praktisch geen onderwerpen van beleid, behalve technische kwesties, die niet op enigerlei wijze ethische overwegingen bevatten. Als wij dit naar voren laten komen, ligt het des te meer voor de hand dat de kerk het recht heeft om zich te bemoeien met wat in wezen een onderdeel is van de ethiek.

Keynes wees Temple erop dat tot in de achttiende eeuw vrijwel alle economen vanuit hun kerkelijke achtergrond hun wetenschap beoefenden. 'Ik weet niemand die van belang was in de ontwikkeling van politiek-economische ideeën die géén geestelijke was – in de meeste gevallen waren zij een hoogwaardigheidsbekleder in de kerk.'⁴

economie en
ethiek onlos-
makelijk
verbonden

Zoals Skidelsky al in zijn Keynes-biografie schreef, deelde Keynes Temple's visie op een *Christianised post-war capitalism*.⁵ Keynes' reactie hing samen met diens visie op de economische wetenschap: economie was voor Keynes geen natuurwetenschap, maar een '*moral science*'. Keynes, zelf atheïst, had een grote filosofische en artistieke belangstelling en plaatste zijn beoefening van de economie in dat kader: economie, als wetenschap én als systeem en beleid, moest verbonden zijn met een visie op het goede leven. Skidelsky maakt aannemelijk dat Keynes zonder zelf christen te worden, in toenemende mate de betekenis van religie ging zien. Hij vroeg zich af of op lange termijn gezien moraal zonder religie mogelijk was.⁶

Zo betoogde Keynes in zijn welbekende essay *Economic possibilities for our grandchildren* (1930) dat dankzij de technologische ontwikkeling de mensheid het economisch probleem, de strijd om het bestaan, kon oplossen. Nu waren hebzucht en de 'liefde voor het geld' nog nodig als prikkels om de productie te verhogen teneinde ons uit de tunnel van de economische noodzaak te leiden.

Daarna zouden we in het daglicht komen. Dan hadden we deze ondeugden niet meer nodig en zouden we waarden boven middelen kunnen stellen en het goede boven het nuttige gaan waarderen. Terecht betoogt Skidelsky dat Keynes hier een beoordelingsfout maakte, omdat hij onderschatte hoe behoeften meegroeien met de stijgende welvaart, vooral als mensen rijker worden.⁷ Het punt waar het echter om gaat, is dat volgens Keynes economie een middel zou moeten zijn om bepaalde waarden te kunnen verwezenlijken.

economie
middel om
waarden te
verwezenlijken

Eén van de lessen die Skidelsky uit de kredietcrisis trekt, bouwt hierop voort. Om hem wat uitvoeriger aan het woord te laten:

De crisis vertegenwoordigt echter ook een moreel falen: het falen van een systeem dat op financiële waarden was gefundeerd. De kern van het morele falen wordt gevormd door de aanbidding van economische groei als doel op zichzelf in plaats van als een methode om het 'goede leven' te verwezenlijken. Als gevolg daarvan heeft economische efficiëntie – het middel tot economische groei – in ons denken en beleid absolute prioriteit gekregen. Het voornaamste morele kompas dat we tegenwoordig bezitten is een armzalige, ontaalde voorstelling van economische welvaart, afgemeten aan materiële kwaliteit. Deze morele lacune verklaart de kritiekloze acceptatie van mondialisering en financiële innovatie en het heilig verklaren van praktijken die aan het najagen van rijkdom prioriteit geeft boven andere menselijke aangelegenheden.⁸

Daarom moet de vraag worden gesteld waar economische activiteiten toe dienen. Het economisch discours moet ingebed zijn in een breder *human discourse*. Daartoe is het noodzakelijk dat de economie haar eenzijdige mathematische benadering verlaat.⁹

Naar het oordeel van Skidelsky is het van belang dat economen tot een beter begrip van hun wetenschappelijke discipline komen. Hij doet met het oog daarop voorstellen tot een herziening van het curriculum op de universiteiten.¹⁰ Studenten moeten een brede opleiding krijgen, waarin naast de standaardcursussen in macro- en micro-economie (die enige wiskunde vereisen), ook economische en politieke geschiedenis, de geschiedenis van het economisch denken, morele filosofie, sociologie en politicologie een plaats krijgen. Ook in de masteropleiding macro-economie zou de niet-economische component aanwezig moeten zijn. Er zou met het oog op de discussie met studenten van andere faculteiten iets voor te zeggen zijn om deze vakken in de departementen van de niet-economische disciplines te plaatsen.

Skidelsky noemt de theologie niet expliciet, maar deze hoort er wel bij omdat de vraag naar moraal en 'het goede leven' volop theologische vragen zijn. Theologie zou zelfs haar bestaansrecht verliezen als ze daar niets zinnigs meer over te melden zou hebben, ook aan economen, ook bij het doordenken van de kredietcrisis. Dat is één van de vragen die Keynes via Skidelsky aan ons theologen voorlegt. Het opnemen van die vraag zou een heel programma vergen, dat verder reikt dan bedrijfsethiek en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook hier zouden we van Temple kunnen leren: het was niet voor niets dat hij zijn boekje aan Keynes voorlegde. Temple was er een uitdrukkelijk voorstander van dat kerk en theologie zich in het publieke debat mengden. Wilden zij dat echter op een ver-

moraal en 'het
goede leven'
theologische
kwesties

kerk voluit
in publieke
debat, ook
over krediet-
crisis

antwoorde manier kunnen doen, dan was interdisciplinaire arbeid nodig. Zowel in zijn werk voor de Anglicaanse Kerk als in de internationale oecumenische beweging werkte hij met studiegroepen en consultaties waarvan de deelnemers uit een breed spectrum van de samenleving kwamen: uit onderscheiden wetenschappen en bijvoorbeeld ook uit de wereld van kunst en literatuur. Alleen dan kon een visie ontwikkeld worden op hoe een goede samenleving eruit zou dienen te zien en hoe ethische afwegingen gemaakt konden worden. Principes en visies uit kerk en theologie zouden zo uitlopen op concrete voorstellen voor beleid.

Verdient dat beleid daarmee ook het predikaat 'christelijk'? Nee, daarvoor komt er teveel andere kennis dan theologische aan te pas en worden ook de afwegingen meer discutabel. Onder dat voorbehoud voegde Temple aan *Christianity and Social Order* een voorstel voor een politiek program toe als appendix, niet als een hoofdstuk. We vinden er concrete suggesties voor een grotere controle van de staat over de banken, belasting op land, een planningsorgaan met vertegenwoordigers uit alle onderdelen van de industrie, betaalde vakanties enzovoort.¹¹ Temple had Keynes nog om advies gevraagd of hij dat wel moest doen. Deze had hem positief geadviseerd. Immers, willen principes en visies niet in de lucht blijven hangen, dan zullen ze toch ook concreet gemaakt moeten worden en kan men de discussie voeren.

Zo zullen theologen, economen en andere betrokkenen de urgente vragen van onze tijd moeten analyseren. Daarbij zullen economen, zoals Skidelsky bepleit, nadrukkelijk bevraagd moeten worden op hun vaak impliciete morele overtuigingen en visies op het goede leven om in het debat verder te komen met het oog op een adequaat beleid. De kredietcrisis is wat dat betreft een goede casus!

Dr. H. Noordegraaf is bijzonder hoogleraar en universitair docent voor diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit vestiging Leiden. E-mail: hnoordegraaf@pthu.nl.

Noten

1. Robert Skidelsky, *Keynes. The Return of the Master*, Penguin Books, London 2010 (de door mij gebruikte editie). Een Nederlandse vertaling verscheen onder de titel *Keynes. De terugkeer van de meester*, De Bezige Bij, Amsterdam 2010.
2. William Temple (1881-1944) verwierf ook bekendheid door zijn oecumenische activiteiten. Hij was één van de grondleggers van de Wereldraad van Kerken, waarvan hij de oprichting echter niet meer meemaakte.
3. Skidelsky, *Keynes. De terugkeer van de meester*, p. 229. (The Return of the Master, p. 148)
4. De brief is uitvoeriger geciteerd in: F.A. Iremonger, *William Temple. Archbishop of Canterbury. His Life and Letters*, Oxford University Press, London enz. 1948, pp. 438-439.
5. Robert Skidelsky, *John Maynard Keynes. Volume Three. Fighting for Britain 1937-1946*, Macmillan, London 2000, p. 264.
6. Skidelsky, *Keynes. The Return of the Master*, pp. 149/150.
7. Skidelsky, op. cit., pp. 141-145. Het essay is te vinden in de *Collected Writings of John Maynard Keynes. Volume IX. Essays in Persuasion*, Macmillan, London 1972, pp. 321/332. Het punt dat er geen 'genoeg' optreedt bij een hoog niveau van materiële welvaart heeft Skidelsky aangezet om nu te werken aan een boek over 'genoeg'. Gedachten over een 'economie van het genoeg' zijn vanaf de jaren zeventig ontwikkeld binnen de Wereldraad van Kerken en ten onzent door B. Goudzwaard en H.M. De Lange.
8. Skidelsky, *Keynes. De terugkeer van de meester*, p. 255 (*The Return of the Master*, p. 166).
9. Skidelsky, op. cit., pp. 150/151.
10. Skidelsky, op. cit., pp. 189/190.
11. Zie hierover: Alan M. Suggate, *William Temple and Christian Social Ethics Today*. T & T Clark, Edinburgh 1987, p. 69.